

Ненад Гајић

СЛОВЕНСКА МИТОЛОГИЈА

ПАНТЕОН БОГОВА • ДЕМОНОЛОГИЈА • МИТСКА МЕСТА • МАГИЈСКИ РИТУАЛИ

Laguna

Copyright © 2011 Ненад Гајић
Copyright © 2011 овог издања, ЛАГУНА

*За Вука, који прво само шћо није,
а затим већ одавно јесте.*

Илустровали:

Немања Малиш, Милош Нићић, Александар Лазаревић, Душан Марковић,
Урош Обрадовић, Горан Јосић, Игор Лазаревић, Лазар Качаревић,
Славко Симоновић, Зоран Миленковић, Ален Радошевић,
Немања Станковић, Владимир Матић Куриљов
Борис Радујко, Ненад Крстић, Милан Чоловић, Александар Бунчић, Душан Божић,
Жика Трифуновић, Ана Поланшћак, Харис Вајагић, Милош Миладиновић,
Бојана Милосављевић, Душко Бјељак и Драган Ђирић

САДРЖАЈ

Слово на почетку 11

I) О ДРЕВНИМ СЛОВЕНИМА

Порекло	15
Карике које недостају	17
Словенски језици	20
Писмо	21
Религија	24
Словенски пантеон	24
Хришћанство и стара вера	26
Обичаји	29
Гостопримство	29
Кумство и братимство	30

II) БОГОВИ

Богови и њихови двојници	35
Сварог	37
Перун	40
Стрибог	43
Црнобог	45
Црнобог и Белобог	47
Триглав	48
Велес	51
Дајбог	53
Јаровид	57
Световид	60
Весна	63
Морана	65
Мокоша	66
Коњи богова	68
Идоли богова	70
Храмови и светилишта	72

III) МИТСКА МЕСТА

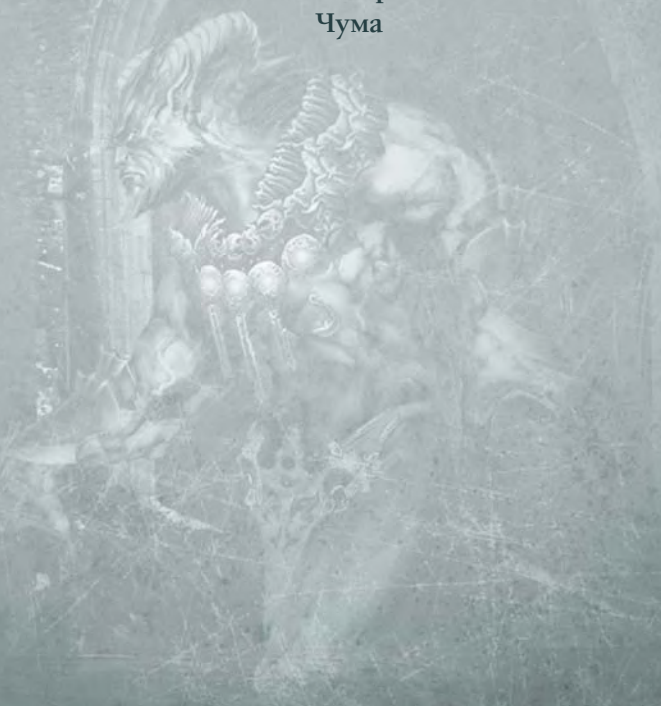
Необична веровања	77
Градишта и бавани	78
Гробља	79
Воденице	81
Вилинско коло	82
Мостови и раскршћа	83
Јаме и пећине	85
Рај и нав	86
Митски топоними	88
Витор планина	88
Жутибор	88
Тројанов град	90

IV) МАГИЈА

О магији и чаробњаштву	93
Чињарице	95
Аловитост	97
Видовитост	98
Камен	99
Храст	101
Бадњак	101
у божићним обичајима	
Венац биља	104
Змајева глава	106
Кошуља од урока	107
Вода	108
Неначета вода	109
Вода аџијазма	109
Вода са наковња	110
Вода заборав	110
Расковник	111
Прорицање судбине и предвиђање будућности	113
Немушти језик	117
Имена од урока и табуисање	119

V) МИТСКА БИЋА

Карактер митских бића	125	Вук	156
Аждаја	126	Вучји дани	157
Ала	128	Вучје порекло Словена	160
Анђео	130	Вукодлак	162
Баук	132	Див	164
Бес	133	Дрекавци	167
Бесомар	134	Змај	169
Вампир	135	Порекло змаја	171
Откривање вампира и заштита од њих	137	Змајев огњени дах	172
Порекло вампира	138	Змајевитост	172
Вештица	140	Звезде падалице	175
Вештац	142	Змија	176
Заштита	142	Змијске ноге, глава и срце	177
од вештица и вештаца		Коњи у свету мртвих	179
Виле	144	Кућни духови	180
Вилинска лепота	147	Лесник	182
Биљарице	147	Мора	184
и Шумска мајка		Нави	185
Самовиле	149	Патуљак (кепец)	187
и Планинска мајка		Псоглав	189
Вилењаци	150	Русалке	190
Водени дух	152	Суђаје или суђенице	193
Водењаци	154	Таласон	195
		Тодорци	196
		Утвара	198
		Чума	200

СЛОВО НА ПОЧЕТКУ

Књига која је пред читаоцима није бајка, иако у себи има много бајковитог. Није ни енциклопедија појмова, ни речник свега што крије живописна митологија наших словенских предака. Она не покушава да буде ни научна, ни историјска, ни комплетна студија, већ само једноставно и свима пријемчиво дело, настало из љубави.

Годинама сам истраживао дубине словенске митологије и читао дела многих паметних људи, који су читав живот посветили проучавању ове теме. Од сваког сам забележио понешто што сам сматрао занимљивим, а неке ствари сам и лично чуо или видео. Иако је у мени тињала страст да сазнам што више, често сам остајао разочаран јер су, бар наизглед, све друге митологије пронашле свој пут до света у

много пријемчивијој форми од словенске. Занимала ме је само суштина, без сувишног улажења у неважне детаље о томе ко је шта рекао, када је то рекао или где се нешто десило. Како нисам био оптерећен потребом да будем историчар, могао сам да дозволим себи да будем приповедач. Тражио сам начин да у сажетој форми представим све оно што се данас зна и претпоставља о чудном, често суровом, али увек прелепом и мистериозном свету Старих Словена.

Митску визију овог чудесног света допунили су ликовним представама уметници, који у својим генима неумитно носе трагове древних страхова и веровања. Стога би и текст и илустрације у овој књизи, удруженим снагама и међусобним преплитањем, требало да стално држе читаоца на оној магловитој граници између чињеница и маште, сна и јаве, јер се том границом крећу и словенска душа, и словенска историја, и словенска митологија.

Ова књига јесте покушај да се на свима разумљив начин испрате и расту маче трагови које су иза себе оставили древни словенски обичаји и веровања, у овом или оном облику присутни све до наших дана.

I

О ДРЕВНИМ
СЛОВЕНИМА

ПОРЕКЛО

Данас се сматра да су Словени група народа која почетком XXI века насељава тридесет пет посто територије Европе и велики део Азије. Дели се на три групе: Источне Словене (Руси, Белоруси и Украјинци), Западне Словене (Пољаци, Чеси, Словаци и Лужички Срби – последње неки аутори сматрају наследницима Балтичких Словена) и Јужне Словене (Срби, Хрвати, Словенци, Македонци и Бугари, уз Црногорце и Бошњаке као припаднике ове групе народа, у новије време осамостаљене). Четврта група, некадашњи Померанијски, Полапски или Балтички Словени, данас више не постоји, већ је у потпуности германизована, изузев Лужичких Срба.

Ко су ти древни Словени, о чијим веровањима говори ова књига? Ко су ти људи, препуни противречности, познати по својој затворености и неповерењу према остатку света, али истовремено чувени по гостопримству и спремности да непознатим гостима, без оклевања и питања, уступе смештај, храну, пиће, наводно чак и сопствену жену? Ко су ти „варвари“, како их називају историчари у првим сачуваним списима, наводећи ипак да они од давнина живе у демократији и једнакости, и да се на заједничком сабору договарају о свим својим јавним пословима? Ко су ти, у очима суседа, снажни и храбри ратници, који су изванредно руковали оружјем, али готово никада нису нападали, већ су га користили за одбрану, бирајућу своје војсковође само у рату, а потпуно заборављајући на њих у миру? Ко су те сетне душе, познате по јединственим

песмама и еповима, људи који су векове преживели уз песму, али које прате и страшне приче њихових суседа о томе да се понекад претварају у вукове?

У историографским изворима Словени се помињу релативно касно, почетком VI века, док се етноним Славени помиње нешто раније, у IV веку. Било је и ранијих спорадичних спомена, али није увек сигурно да је реч о Словенима јер их историографи називају Рашанима, Трачанима, Трибалима, Скитима, Сарматима, Нервима, Венетима, Вендима, Спорима, Антима... Иако претходни векови њихове историје још увек остају мистерија, од VI века Словени заузимају важно место на европској историјској сцени, судећи по значају који им бројним записима придају савременици, описујући њихове сукобе са Византијом, Германима и другим народима источне, југоисточне и централне Европе.

Неколико векова након „званичног уласка у историју“, Словени постепено примају хришћанство и напуштају своју стару веру. Овај процес, углавном завршен крајем XII века, био је дуг и болан и на крају не потпуно успешан јер су многи стари словенски обичаји и веровања остали готово у потпуности очувани и до данашњих дана.

Неколико векова трајало је званично двоверје, које је карактерисало овај прелазни период, док на крају стари обреди нису оденути у „хришћанско рухо“, донекле изменивши своју форму; места старих богова заузели су хришћански свеци, али суштина је остала непромењена. Иако је много словенских ритуала на тај начин пре-

Једини запис на основу којег се верује да су се Срби и Хрвати доселили на југ Балканског полуострва 626. године потиче од Константина VII Порфиrogenита, византијског цара из X века. Кратка Порфиrogenитова напомена из његовог *Спис о народима* наводи на закључак да се најмање сто хиљада људи доселило из предела „иза Карпата“ за непуних годину дана. Треба поменути и да сви остали историјски извори, хронике, летописи, књиге и писма из средњег века означавају становнике Балкана као словенска племена, али под различитим називима. И сам Порфиrogenит у једном одељку, чије је тумачење спорно, помиње да су у III веку Римљани прешли на леву обалу Дунава, где „нађоше словенска племена ненаоружана“; накнадно је овај догађај истргнут из контекста и временски „пребачен“ у VI век; у другој прилици сугерише да су Словени и Авари заузели Салону у Далмацији 449. године, што се тумачи као грешка каснијег преписивача; у трећој прилици, наводи да су Хрвати победили Аваре и освојили Салону 602. године, дакле пре доласка на престо византијског цара Ираклија који им је наводно дао дозволу да се доселе у Далмацију. Укратко, Порфиrogenитов *Спис о народима* први је спис који помиње досељавање Срба и Хрвата на Балкан, али је пун недоследности.

топљено у хришћанске обреде, којих се и данас придржавамо – захваљујући томе наследили смо и нешто од исконског предања наших предака. Стара вера остала је умногоме сачувана и у усменој народној књижевности, чијом се лепотом и вредношћу могу подичити сви словенски народи.

Словенска претхришћанска култура није нам у потпуности позната, пре свега зато што је била култура усменог типа, из које нису остали писани документи, иако је могуће да их је било; практично све што је о њима сачувано нису писали Словени, већ народи који су долазили у додир са њима, Стари Грци, Римљани и Византинци.

КАРИКЕ КОЈЕ НЕДОСТАЈУ

Званично, са Протословенима, који су живели још у бронзано доба, у II миленијуму пре нове ере почиње епоха великих сеоба словенских народа, који су тада говорили заједничким, прасловенским језиком.

Постоје теорије да је назив Срб старији од назива Словен и да су сви Словени првобитно себе називали Србима. Рецимо, у документу, који вероватно потиче из 850. године и који садржи списак племена, већином словенских, северно од Дунава, неименовани писац, познат као Баварски Географ, каже: „Сервиани (Зериуани) имају толико краљевство да су из њега настала сва словенска племена и да, као што тврде, отуд воде порекло.“ Овај запис је настао читав век пре Порфиrogenе-

нита који пише о досељавању Срба на Балкан и каже да су они и своје име донели са собом. Име Срб налазимо и много раније, код Плинија и Птоломеја (I и II век), као име једне сарматске народности на данашњој реци Серба, а значајно је указати и на идентичност имена Лужичких Срба, који су мањина у данашњој Немачкој, и балканских Срба, иначе веома различитих Словена које спаја исто име упркос сада великој просторној и језичкој дистанци. Прокопије Кесаријски, византијски историчар из VI века, када наводи да је „Словенима и Антима чак и име било у давнини заједничко“, први (и једини)

Све у свему, Словени су, како у X веку пише јеврејски путописац Ибрахим ибн Јакуб, „неустрасиви и ратоборни и, кад међусобно не би били несложни због многоструког разграњивања њиховог племена и расцепканости њиховог братства, не би се ниједан народ на земљи могао са њима мерити по снази“. Приручник за ратовање *Сирајџеџикон* византијског писца и војног команданта Кекавмена, из XI века, описује како се поједина племена понашају и ратују и, између осталог, ставља знак једнакости између народа Склавена и Анта који „живе на исти начин и имају исте обичаје“, хвали словенску издржљивост и каже да они, несвикли на неко нарочито благостање, „лако подносе и врућину и студен и мокрину тела и оскудицу намирница“.

У *Велесовој књизи*, која се овде често узима у разматрање уз критичку дистанцу, записано је да су се Словени боговима молили пет пута дневно и да су били обавезни да оперу руке и да се умију пре молитве. То су, можда у славу Водена, радили на изворима и обалама река. Идентичан обред унесен је и у *Куран*, па поједини аутори чак претпостављају да га је Мухамед преузео из старе словенске религије: у саудијској пустињи није било довољно воде чак ни за пиће, па је тај ритуал извођен песком или празним рукама. А Словени су, према грчким наводима, били умешни бродоградитељи и вешти поморци, вазда у додиру са водом – као доказ за ово може да послужи и чињеница да је реч *мрежа*, за оруђе којим су се служили приликом риболова, до данас заједничка свим Словенима.

користи назив *Спори*, за који се данас многи лингвисти слажу да означава Србе, јер је Грцима тешко да изговоре три спојена сугласника у имену Срби. Како било, данас је Србија само једна од бројних држава у којима живе словенски народи, мала нација у којој осим Срба живи још преко двадесет народа у складу са вековном традицијом заједничког живота у толеранцији. Назив Словени се, на супрот томе, у потпуности афирмисао као ознака

велике групе сродних народа, и сви га користе без негативних конотација.

Извори за словенску митологију врло су оскудни и обухватају пре свега хронике аутора друге вере, који су по природи ствари мање заинтересовани или критички настројени према старој словенској вери, док са друге стране грађу за проучавање садрже народне песме, језик и предања, који су опет временом мењани у складу са преласком словенских народа у хришћанство,

па је и њих потребно „вратити у првобитни облик“ и анализирати древне мотиве, што је ризичан подухват. Ипак, бројни новији културолози, од којих је један и Сретен Петровић, без двоумљења прихватају став „да се у народним приповеткама, песмама, играма и обичајима налазе значајни преостаци паганства који су важан споменик који време још није сасвим потамнило“.

Рано словенско присуство на Балкану потврђују и неке археолошке чињенице, нпр. словенска грнчарија

из средине V века пронађена код Бајине Баште у Србији, скоро два века пре него што Константин VII Порфирогенит „досељава“ Словене на Балкан. Средином 2008. године, водећи археолози из Велике Британије, Немачке и Србије, на највећем светском конгресу археолога у Ванкуверу, презентовали су доказе да је у источној Србији, у доба неолита, постојала радионица за топљење и прераду бакра, што је најранији документовани налаз обраде бакра у целом свету.

Кад је реч о рачунању времена, година 2010. је заправо 7518. година од настанка света према календару који се од XVI века званично назива „византијским“, јер је коришћен и у Византији од X до XV века. Постоје индикације да је овај календар словенски – овакво датирање примењивали су током средњег века православна црква и хришћански просветитељи. Календар је у Русији остао у употреби све до XVIII века, а и у Србији је дуго коришћен; рецимо, на Смедеревској тврђави стоји да је сазидана 6983. године, а чак и Црноризац Храбар, писац с краја IX и почетка X века, у свом делу *Слово о њименима*, наводи да је Ђирило „словенска писмена“ начинио „године од створења света 6363“. Коначно, није ли необична подударност да се датум наведеног библијског стварања света временски подудара са настанком винчанског писма и винчанске културе, који су отприлике исте старости?

II

БОГОВИ

БОГОВИ И ЊИХОВИ ДВОЈНИЦИ

Пантеон словенских богова разликује се од осталих многобожачких пантеона и по томе што словенска божанства нису повезана родбинским или брачним односима у људском смислу, изузев што су сви богови „деца Сварогова“, која потичу од њега. Различита словенска племена поштовала су различита божанства, своје племенске заштитнике, више од осталих богова. Због овога се раније доводило у сумњу и само постојање словенског пантеона као таквог. Ипак, данас је прилично извесно да су сви Словени славили исте словенске богове, иако је њихова пажња увек била највише усмерена према „свом богу“, заштитнику племена.

Историчари религије слажу се да су Словени имали

врховног бога, једно општесловенско божанство, али се разилазе у мишљењу ко је то био: Сварог, Перун, Световид, Сварожић или Триглав. Као и о врховном словенском богу, тако се и о осталим боговима словенског пантеона мало тога поуздано зна. Ретки записи и бројна народна предања сачували су имена готово свих божанстава, али се о многим од њих не зна ништа више од тога. Поједина божанства могу се, зарад сопствених циљева, претворити у одређене животиње, а то су најчешће медвед, во, петао, змија и вук, па се претпоставља да су због оваквих веровања одређени богови „демонизовани“, тј. да су временом и под утицајем хришћанске цркве полако губили много од своје

старе величине, мешајући се неприметно са нижим митолошким бићима.

Прилично је јасно и да сваки од богова има своју особену функцију унутар система старе словенске вере. Словенски пантеон су, према различитим тумачењима, чинили Сварог, Перун, Стрибог, Дајбог, Сварожић, Волос, Црнобог, Белобог, Триглав, Световид, Јаровид, Радгост, Руђеvid, Поревид, Припегало, Симаргл, Хорш..., али и богиње Весна, Девана, Жива, Мокоша, Морана, Лада... Ипак, етнологи и научници који су проучавали стару религију нису се довољно позабавили идентификовањем свакога од ових божанстава или нису имали смелости да своје претпоставке изнесу у јасној форми.

Подробније истраживање личних особина приписиваних наводно многобројним божанствима словенског пантеона указује на многе непобитне

Да дарујеш три дуката,
Три дуката дародавна:
Први дукат Вишем Богу,
Други дукат Колед Богу,
Трећи дукат Белом Богу.

Бугарска народна песма,
у којој се помињу
Сварог, Дајбог и Перун.

сличности међу неким од њих. Праћењем ових сличности може се са приличном поузданошћу колико-толико систематизовати оно што је досад измицало систематизацији: из свих расположивих извора, највише података може се наћи о ДЕВЕТ БОГОВА и ТРИ БОГИЊЕ из словенског пантеона, а ових дванаест божанстава крију се иза осталих бројних божанских имена која се помињу у литератури.

СВАРОГ

Сварог је врховни бестелесни бог, прастворитељ светлога неба под чијим се сводом „све рађа и догађа“. Он је праотац земље и свакога „рода и плода“, дакле свега на земљи, али и творац целе васељене. Овог бога су сви Словени сматрали „препуним славе и божанства“ јер управља небом које је изнад и изван свега, а ипак све обухвата. Сварог спава и у сну је створио овај свет који је поверио Перуну и осталим боговима на чување и управљање. Он не може непосредно деловати на физичко, материјално окружење које сања, али зато може да утиче на вољу осталих богова, и ту је његов утицај огroman. Његово буђење означило крај света. Алтернативна имена: *Род* и *Усуг*.

Иако је словенска митологија многобожачка, у њој постоји једно врховно божанство, јединствени „отац богова“, коме су потчињени сви остали богови. Још је Хелмолд у XII веку записао да Словени верују у постојање једног најстаријег бога, од кога сви други произилазе: „Између разних богова, они [Словени] не поричу да један бог заповеда одозго с небеса свима осталима. Тај свемоћни бог занима се само небеским стварицама. Сви други имају засебно занимање и свој посао, па се њему и покорављају. Они произилазе из његове крви и утолико су важнији, уколико су ближи томе богу богова.“

Овога бога неколико пута спомиње и *Повести минулих лета*, најстарији руски летопис с краја XI века, познат и под називом *Нестјорова хроника*. Он се увек спомиње пре свих осталих словенских богова, као да то неименовано божанство најважнијим сматра и

сам летописац. Овај бог се једноставно назива „Богом“, иако је из контекста јасно да се не ради о хришћанском Богу: „Да они Руси хришћани који повреду овај уговор буду кажњени од свемоћнога Бога, а они који нису крштени, да су лишени сваке помоћи Бога и Перуна.“ Идеју о једном словенском врховном богу, и то у тренутку када хришћанског утицаја на Слове-

не још није било, потврђује у својим записима и Прокопије Кесаријски, византијски историчар из VI века, иако га он погрешно идентификује са Перуном.

Иџаиџевски *лейойис* као да потврђује везу бога Сварога и неба када каже: „И тако Сварогом називаху стари Словени небо.“ У српским народним приповеткама исто божанство вероватно се крије под називом Усуд; ово је старац који живи сам, далеко од људи, у некаквој неприступачној планини или пустињи, а у неким причама означава се као владалац и раја и пакла, али и божанство које одређује судбину.

Веровање о великом утицају Сварога на вољу осталих богова вероватно је сачувано и у српској народној пословици: „У Бога су вунене ноге, а гвоздене руке“, чији је смисао да је правда спора али достижна, а која, како то доказује Чајкановић, говори о богу који није хришћански, јер његове гвоздене руке указују на суровост његовог деловања која је у нескладу са хришћанским милосрђем. Он не може да се креће, на шта указује опис ногу „везаних вуненим везама“, али његов утицај ипак је огроман. Његове „руке“, које спроводе гвоздену вољу, највероватније су заправо остали богови који су му подређени. Преко

У почетку не бијаше ништа осим Бога. Бог је спавао и сањао, те му сан трајаше непрестано. Но суђено је да се Бог, ипак, пробуди...

Словачки мит

њих он, бестелесан какав јесте, утиче на материјални свет, па је тако истовремено и одсутан из њега, али и присутан у њему кроз дела осталих богова.

О Свароговом „вечном сну“, у којем је и настао овај свет, који ће се његовим буђењем завршити, вероватно говори и учење богумила. Ова ишчезла хришћанска верска заједница постојала је у средњем веку на Балкану, посебно у Босни, где су богумили бежали од про-

Иџаиџевски *лейойис* с почетка XII века посебно истиче бога кога назива Сварогом. Полапски Словени за Сварога експлицитно кажу да се „части и поштује мимо других“. Он је вероватно исто што и староруски бог Род који симболизује стварање, а чије име је и основ за називе „родоверје“ и „родна вера“, како се некад називају стара словенска вера и митологија. И скитски народи, који су били под недвосмисленим словенским културним утицајем, ако међу њима није било словенских племена, поштовали су бога неба, кога су звали Сваргус. Како постоје многа мишљења да је реч *сварџа* код Словена означавала небо (спорна *Велесова књиџа*, на пример, каже: „Дим спаљених степа изви се до Сварге“, а ова реч има слично значење и на санскриту), можда и сам назив овога божанства оличава његову функцију бога неба, Сварга-бога, иако су неки склонији да име повежу са речју *свар* која на санскриту означава Сунце, на староиндијском небески свод, а на старословенском светлост или јасноћу.

гона јер нису признавали ни римског папу ни византијског патријарха, одбацивали су *Сџари завеш* као ђавоље дело, као и државу којој су одбијали плаћање било каквих пореза и дајбина. Богумили су чували народни језик и писмо, одбијајући латински и грчки, а по именима њихових дједова (верска титула) и првака може се закључити да су чували и изворна народна имена. Иза њих су остале на хиљаде стећака, камених споменика у Босни и Херцеговини, Хрватској, Србији и Црној Гори, са

натписима уклесаним старим ћиричним писмом. На једном од познатијих стећака налази се натпис који је основ њихове вере: „Овај свијет је само сан демона.“ Као припадници словенских племена, и богумили су сачували своја праистара словенска веровања одевена у некакву „либералну“ варијанту хришћанства. Њихови обреди заправо су синтеза паганских и хришћанских, па отуда и овај јасан траг веровања о Свароговом сну, иако је стари врховни бог демонизован.

